

Вторинна номінація як відображення змін у системі цінностей спільноти

Алла Таран

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, Черкаси – Україна
alla_taran@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8091-1477>

Nominacja wtórna jako odzwierciedlenie zmian w systemie wartości społeczności

Ałła Taran

Czerkaski Uniwersytet Narodowy im. Bohdana Chmielnickiego, Czerkasy – Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest systematycznej analizie nominacji wtórnej we współczesnym języku ukraińskim. Jest to wynik kreatywnego myślenia językowego, rodzaj ludzkiej interpretacji otaczającej rzeczywistości. Mechanizm orientacji wartościującej w mentalności językowej społeczności jest prześledzony na przykładzie negatywnie oceniających nominacji wtórnych. Udowodniono, że użycie wtórnych jednostek oceniających staje się normą stylistyczną wszystkich odmian gatunkowych. Autor bada kompatybilność słów, która jest niezwykle ważna dla zrozumienia znaczenia, ponieważ analiza kontekstu zawsze uświadamia sobie indywidualne cechy semantyczne słowa. Funkcjonowanie syntagmatycznie określonych nominacji wtórnych we współczesnym języku ukraińskim wynika z chęci mówców do dywersyfikacji i wyrażania swoich myśli. Stwierdza się, że mówca używa emocjonalnie zabarwionego słowa w znaczeniu drugorzędym do konceptualizacji neutralnych zjawisk, wydarzeń lub zwykłych sytuacji w celu stworzenia zwiększonego stopnia ekspresji do opisanego zdarzenia. Objętość pejoratywnych ocen w umyśle rodzimego użytkownika języka znacznie przewyższa objętość ocen rekompensacyjnych i jest to oczywiste. W końcu to, co nie mieści się w ramach ogólnie przyjętych – bezwzględność, zdrada, ograniczenie, prymitywizm, niezdolność do krytycznego myślenia – tworzy matrycę wtórnych nominacji ewaluatywnych.

Słowa kluczowe: dynamika języka, leksykon, nominacja wtórna, neosemantyzm, ewaluatywność, ewaluatywne środki językowe, świadomość językowa

Secondary nomination as a reflection of changes in the community's value system

Alla Taran

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy – Ukraine

ABSTRACT. The article is devoted to the systematic study of secondary nomination in the modern Ukrainian language. It is the result of linguistic creative thinking, a kind of human interpretation of the surrounding reality. The mechanism of value orientation in the linguistic mentality of the community is traced using the example of negatively evaluative secondary nominations. It is proved that the use of secondary evaluative units becomes a stylistic norm of all genre varieties. The author studies the compatibility of words, which is extremely important for understanding meaning, since the analysis of the context always realizes the individual semantic features of the word. The functioning of syntagmatically determined secondary nominations in the modern Ukrainian language is due to the desire of speakers to diversify and express their thoughts. It is stated that the speaker uses an emotionally colored word in the secondary meaning to conceptualize neutral phenomena, events or ordinary situations in order to create an increased degree of expression to describe the event. The volume of pejorative evaluations in the mind of a native speaker far exceeds the volume of reclamation evaluations, and this is obvious. After all, what does not fit into the framework of the generally accepted – ruthlessness, treachery, limitation, primitiveness, inability to think critically – forms the matrix of evaluative secondary nominations.

Keywords: dynamics of language, lexicon, secondary nomination, neosemantism, evaluativity, evaluative linguistic means, linguistic consciousness

Мовні зміни відображають зміни в пізнанні її носіїв як суб'єктів мовлення. Як слушно зауважив Бенджамін Лі Ворф, „ми повинні визнати вплив мови на різні види діяльності людини, і йдеться передовсім про загальні її закони й щоденне оцінювання тих чи тих явищ” [Ворф 1960: 135–168]. Такий погляд на мову має давню традицію у філософії й мовознавстві й опертий на вчення Б. Гавранека, Г. Гегеля, В. Гумбольдта, А. Єдлічки, В. Матезіуса, О. Потебні.

Вторинна номінація засвідчує спроможність мови вдовольнити нові когнітивні й комунікативні потреби спільноти за рахунок внутрішніх ресурсів, уможливує виявлення нових аспектів у мовній категоризації й концептуалізації світу, номінування понять – нових для сучасного українського суспільства і таких, які вже відомі йому, але в умовах важливих суспільних змін зазнали переосмислення, набули нових експресивно-оцінних конотацій. Прагматичне значення цінностей полягає в тому, що вони мають точку відліку для оцінювання тих чи тих подій і є регулятором поведінки, зокрема вибору мовних засобів, вибору референційних об'єктів для вербалізації, вибору стратегії і тактики вербальної взаємодії. Цінності детермінують мовну

поведінку, є основою мотивації і функціонують у системі ціннісних орієнтирів народу [Коць 2016: 78–87].

Загалом оцінність трактують як закладену в слові позитивну чи негативну характеристику людини, предмета, явища. Найважливішим показником оцінки є наявність „плюса – мінуса” в значенні слів. Оцінюючи когось чи щось, суб’єкт спирається на власне уявлення, що сформувалося в нього відповідно до об’єкта оцінки. Зауважимо, що з плином часу експресивність оцінного значення змінюється. Відбувається перерозподіл цінностей на аксіологічній шкалі, а сама вісь “добре – погано” змінює свої координати. Зі зміною шкали цінностей змінюються й ідейно-естетичні засади українського суспільства.

Оцінність визначає особливості взаємодії людини й довкілля. Мовець сприймає об’єктивний світ, ураховуючи цінність – добро і зло, правду і неправду, користь і шкоду. У позамовній сфері в цінності вбачають кожен предмет будь-якої вартості, прагнення, бажання, захоплення тощо [Ивин 1970].

Психологи обґрунтували, що будь-яку оцінку обов’язково супроводжує емоція. Н. О. Лук’янова зазначає, що позитивну (меліоративну) оцінку можна передати тільки через позитивну емоцію – схвалення, похвалу, ласку, а негативну (пейоративну) оцінку – через негативну емоцію – несхвалення, несприйняття, осуд, нехтування, презирство, відразу [Лукьянова 1986 : 42]. З огляду на це між оцінністю й образністю, з одного боку, і оцінністю та емоційністю, з іншого, встановлюється безпосередній зв’язок. На думку А. Геллера, негативна оцінка викликає в спільноти реакцію байдужості, зневаги, приниження, недооцінку, насильство, а позитивна – відповідальність, повагу, довіру, прихильність [Heller 1984: 134–146]. Оцінність номінації пов’язана також із соціальними цінностями суб’єкта оцінки. Соціальна оцінність – одна з важливих сфер семантики мови масмедіа, арена дії внутрішніх чинників її розвитку. Соціум формує стереотипи, що фокусують у собі значущі для суспільної свідомості поняття й засоби їх вираження. Суспільні стереотипи виявлено в мовних стереотипах або ж у значеннях слів, метафор, фразеологічних словосполучах і прислів’ях, що становлять національномовну ідентифікацію суспільного стереотипу. Польські дослідники Єжи Бартмінський і Йоланта Панасюк підкреслюють належність мовних стереотипів до національного менталітету, наявність у них етноконотацій, закорінених в історії та культурі народу [Bartmiński, Panasiuk 1993: 374].

Оцінність виявляється у відборі й класифікації фактів, у їхньому описі, у зіставленні негативного й позитивного, у специфічних мовних засобах. У ЗМІ можлива також прихована оцінність, тобто уміло завуальоване маніпулювання, коли використовуються приховані мовні механізми формування оцінки. Відображення змін у системі цінностей спільноти проілюструємо на прикладі не нового слова *бізнесмен*. В українському мовному просторі слово набуло популярності ще в кінці ХХ ст. У *Словнику української мови* в 11 томах

[СУМ] зафіксовано значення ‘Великий ділок, комерсант, підприємець’ [СУМ 1970, 1: 179]. Як бачимо, несхвальність виникає через наявність у тлумаченні слова *ділок*, що має негативну конотацію. У цьому ж словнику лексему *ділок* зафіксовано із ремаркою *зневажл.* ‘Той, хто спритно веде справи, переважно комерційні, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети’ [СУМ 1971, 2: 305]. У *Великому тлумачному словнику сучасної української мови* [ВТССУМ] збережено це ж значення, лише доповнено: ‘Великий ділок, комерсант, підприємець; людина, яка робить вигідну справу (бізнес)’ [ВТССУМ 2004: 51]. У *Словнику іношомовних слів* [СІС] О.С. Мельничука лексему *бізнесмен* потрактовано як ‘ділок, комерсант, капіталіст’ [СІС 1974: 45]. Як бачимо, усі компоненти значення є негативно марковані: *капіталіст* зафіксовано з ремаркою розмовне ‘2. розм. Той, хто має велику суму грошей, велике багатство; багатій’ [СУМ 1973, 4: 93]; *комерсант* ‘У капіталістичних країнах – той, хто займається комерцією; купець’ [СУМ 1973, 4: 244]. Натомість у *Сучасному словнику іношомовних слів* [ССІС] О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк лексема *бізнесмен* (англ. *businessman*) має значення – ‘підприємець, що працює в певній сфері економічної діяльності для отримання прибутку чи іншого зиску’ [ССІС 2006: 104]. У додатковому томі *Словника української мови* [СУМД] зафіксовано значення ‘людина, яка займається бізнесом; комерсант, підприємець’ [СУМД 2017, 1: 64]. Чи може бути слово *підприємець* синонімом до лексеми *бізнесмен*? Навряд чи, адже воно вагомніше за семантикою. За *Словником української мови* в 11 томах це ‘Той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом // Організатор вигідних справ, прибуткових операцій’ [СУМ 1975, 6: 487]. Не кожен *бізнесмен* є власником промислового або будь-якого іншого закладу. Він може бути лише *човникарем* ‘Особа, яка займається дрібним приватним підприємництвом (торгівлею), періодично курсуючи між місцями закупівлі і збуту товарів’ [*Нове в українській лексиці* 2002: 128]. У *Словнику української мови* це слово зафіксовано в значенні ‘Робітник на ткацькому підприємстві, який стежить за човником’ [СУМ 1980, 11: 348]. На прикладі лексеми *човникар* спостерігаємо розвиток полісемії, тобто повторне використання того самого знаку, що не супроводжується структурною модифікацією. Засвідчуємо функціонування синоніма *човник*, напр. : „Туди [на Республіканський стадіон – А.Т.] звозили свій крам «**ЧОВНИКИ**» з Польщі й Туреччини, там творилися перші капітали, а люди познайомилися з матеріальними здобутками західної цивілізації й побачили перші у своєму житті долари” [Газета по-українськи, 17.02.2024]. У *Словнику української мови* в 11 томах іменник *човник* має дефініцію ‘1. Зменш. до **ЧОВЕН**; 2. Деталь у ткацькому верстаті з намотаною на шпульку пряжею для прокладання утокової нитки; 3. Деталь у швейній машині з двонитковим швом, яка подає нижню нитку; 4. *бот.* Назва двох нижніх суміжних пелюсток у квітках деяких рослин’ [СУМ 1980, 11: 347]. На базі неосемантизму *човник* утворилися похідні *човникар*, *човнику-*

вати, човникування й прикметники човниковий/човникарський зі значенням ‘який стосується човника’, напр.: „Який сенс в роботі прикордонних станцій, якщо кордон закрився, а місьцеве населення, яке жило в основному за рахунок **човникових поїздок**, майже перестало використовувати паливо” [Газета по-українськи, 20.03.2020]. „Це зумовлене тим, що багато волинян ведуть такий спосіб **«човникарського»** життя, як я” [Волинські новини, 13.01.2014]. Можливою є взаємозаміна цих прикметників, тому що особу, зайняту такою діяльністю, називають і *човникарем*, і *човником*. Неосемантизація слова *човник*, виділення нового поняття, наділеного такою ознакою (особа за метафоризованою ознакою рух “туди-сюди”), обумовили реалізацію як лексеми власне політичного змісту, напр.: „Десятки разів він [Давид Жванія – А.Т.] **човником** метушився між Києвом та Мінськом, Києвом та Ригою” [Газета по-українськи, 24.07.2020]. „Незрозуміло, як **човникова дипломатія** Макрона може задовольнити вимоги Росії виключити членство України в НАТО, зберігаючи політику відкритих дверей” [Газета по-українськи, 08.02.2022]. „**«Це човникова дипломатія»**: експерт пояснив, для чого Ердоган приїжджав до Зеленського” (5 канал, 19.08.2022).

У ЗМІ зростає кількість негативних номінацій, оскільки розкриття фактів чи явищ зі знаком „мінус” – це висміювання, що, ймовірно, запобігатиме їх появи в майбутньому. Наприклад: „Напевно, під час частих відвідин Москви там вирішили, що час скористатися ним [Давідом Жванією – А.Т.] для чергового етапу дискредитації Майдану, Порошенка, Турчинова тощо. І випустили **«підсніжника»**. Хоча ні, на **«квіточку»** він не схожий. Радше на **консерву**. **Давню, добраче зіпсовану і від якої погано тхне**”, – написала у Facebook народна депутатка фракції „Європейська Солідарність” Вікторія Сюмар [Газета по-українськи, 24.07.2020]. Семантика слів у цих реченнях репрезентує несподівані смислові зв’язки. Суспільна запитаність посприяла формуванню омонімічного розвитку семантики слова *консерви* – ‘глибоко законспірована агентура, яка впродовж багатьох років не демонструє себе, приваблива для оточення, але в час X розпочинає діяти за наказом’. У реєстрах різнотипних українських словників, зокрема в *Словнику української мови* в 11 тт., у *Сучасному словнику іншомовних слів* О.І. Скопненка, Т.В. Цимбалюк зафіксовано значення ‘1. Харчові продукти тваринного або рослинного походження, відповідно оброблені (сушінням, стерилізацією, солінням і т. ін.) та вміщені в герметично закриті банки для зберігання протягом тривалого часу. 2. тільки мн., спец. Окуляри з темними скельцями для захисту очей від яскравого світла, пілу тощо’ [СУМ 1973, 4: 264; ССІС 2006: 374]. Під впливом змін суспільних і політичних цінностей номінація *консерва* набуває негативної оцінки й засвідчує живомовний метафоричний контекст, напр.: „Біличанський ліс: як вибухнули в інтересах дерибанників **«консерви»** Дубінського” [Чесно, 01.12.2021]. „**«І знову москальські консерви?»** – карикатура українського ху-

дожника Андрія Петренка” [Газета по-українськи, 06.03.2022]. „Мені здається, це роздмухували більше корисні ідіоти та **московські консерви** в політичних центрах” [Український тиждень, 03.09.2023]. „«Піднімаються старі **консерви**» – Данілов назвав плани Кремля” [Газета по-українськи, 22.02.2022]. „Ми коли прошерстим і відкриємо ці всі «**консерви**», то побачимо, що таких Лебедів у нас ціле стадо” [Газета по-українськи, 06.04.2023]. Структура метафори відома ще з часів Гливицького інциденту. Провокація нацистів у місті Гливиці (*Prowokacja gliwicka*) – операція „Консерви” – стала формальним приводом для нападу Німеччини на Польщу в 1939 році. Це був навмисно інсценійований напад офіцерів СС, переодягнених у польську військову форму, на радіостанцію в Гливиці з метою створити вигляд польської агресії проти Німеччини, щоб виправдати вторгнення в Польщу. „Загиблими” під час нападу мали бути в’язні концтаборів. Їх повинні були вбити ін’єкціями, а потім доставити на місце подій. На жаргоні трупи називали “консервами”. Звідси й назва операції.

Серед лексем, не зафіксованих у словникових працях, наявні похідні лексичні одиниці-неосемантизми, створені за подібністю до вже наявних слів: „**Законсервований** агент” [Газета по-українськи, 09.06.2017]; „Складається враження, ніби Пукача спеціально **«законсервували»** до часу «х», який очевидно настав” [Газета по-українськи, 09.06.2017].

Оновлення українського лексикону на сучасному етапі його розвитку дає змогу простежити механізми розвитку семантичної структури слів у різних функціональних стилях і сферах уживання, вплив змін у світогляді українців. Наприклад, негативне емоційно-оцінне значення (і не одне) формує нейтральне слово *підсніжник* ‘білий пролісок’ [СУМ 1975, 6: 504]. Підсніжниками називають тих, хто працює в держустановах неофіційно, напр.: „Рятують державні відомства українське ноу-хау – **«підсніжники»**. Докладніше про них «Влада грошей» розповідає у публікації «Підсніжники у краватках» [Радіо Свобода, 17.12.2010]. Сучасні тексти засвідчують ще такі лексико-семантичні варіанти іменника, як ‘труп людини, який знайшли під розталим снігом’, ‘люди, які починають відвідувати спортзал навесні з метою набрати форму до літа’, ‘авто, які всю зиму стоять під снігом’.

Оцінка є відображенням не тільки індивідуального ставлення до предметів, явищ, подій навколишнього світу, а й соціального, оскільки саме суспільство виробляє певні ціннісні орієнтації. З огляду на це з упевненістю можна говорити про соціальну й національно-культурну зумовленість оцінки [Таран 2023: 373–374].

Вироблення критеріїв оцінки будь-якого предмета чи явища багато в чому детерміноване менталітетом нації, її культурою, моральними нормами тощо. Оцінне значення є одним із найбільш яскравих різновидів прагматичного значення. Головна функція ціннісних суджень – не повідомляти про факти, а впливати.

Простежимо, як працює механізм ціннісної орієнтації в мовному менталітеті спільноти. У засобах масової інформації найширша амплітуда негативних оцінок на позначення військових російської армії, напр.: „Крім об’єктів критичної інфраструктури, **російські кафіри** обстрілюють житлові будинки цивільного населення” [УНІАН, 05.03.2022]. „У Кабміні заявили, що **кафіри** в Україні вбили більше цивільних, ніж військових” [Кременчуцька газета, 29.05.2022]. „В районі об’їзної дороги **кафіри** облаштували кілька братських могил розміром до 30 метрів кожен і вантажівками ввозять тіла загиблих” [Патріоти України, 21.04.2022]. За даними *Етимологічного словника української мови* [ЕСУМ] лексему **капир** запозичено з турецької мови; тур. *kâfir* (невіра) про людину (невірний); не мусульманин, гуяр, шахрай, шельма, бестія; очевидно, запорожці, як захисники християнської (православної) віри застосовували до іновірців або – ширше – до порушників козацьких звичаїв [ЕСУМ 1989: 371]. За Кораном людство поділене на вірян (мусульман) і невірян (кафірів). Кафіри, тобто немусульмани, – найбільш образливе і принизливе слово будь-якою мовою. Конотативно-оцінне значення слова розвинулося на основі домінантного емоційно-оцінного переосмислення. Гранична негативна оцінність сприймається як ситуативно виправдана для воєнного сьогодення України: у період війни в слова вкладається негативний емоційно-оцінний національний і соціальний зміст.

Лексему *фігурант* зафіксовано в *Словнику української мови* із ремаркою *заст.* у значенні ‘1. Артист балету, що бере участь у групових виступах (на відміну від соліста балету). 2. Драматичний актор, який виконує ролі без слів; статист. 3. перен. Кривляка, позер’ [СУМ 1979, 10: 585]. У *Сучасному словнику іншомовних слів* потрактовано так: ‘1) *заст.* танцівник або танцівниця, що виступають у кордебалеті; 2) *заст.* актор, що виконує ролі без слів, статист; 3) *юр.* той, хто проходить у якійсь кримінальній справі в ролі обвинуваченого, підозрюваного або свідка’ [ССІС 2006: 709]. У додатковому томі *Словника української мови* зафіксовано значення з рем. *юр.* ‘4. Той, хто проходить у якій-небудь кримінальній справі як обвинувачений, підозрюваний або свідок; підслідний’ [СУМД 2006, 2: 505]. Сьогодні лексема досить активно закріпилася в мовній канві як спеціальна юридична номінація, пор. такі контексти вживання в засобах масової інформації: „фігурант «газової справи»” [Газета по-українськи, 25.06.2018], „фігурант справи «Кримських диверсантів»” [Високий замок, 07.11.2020], „фігурант справи «26 лютого»” [Громадське телебачення, 13.07.2018], „фігуранти «справи Хізб ут-Тахрір»” (Радіо Свобода, 02.12.2018), „фігурант «справи Веджіє Кашка»” [Радіо Свобода, 07.10.2019] та ін. Крім того, іменник *фігурант* розвинув новий лексико-семантичний варіант ‘бути предметом уваги, учасником подій, що набувають широкого розголосу’, напр.: „Стверджується, що Желеп проживав на вулиці Тростянецькій у Києві, і за словами сусідів, постійно був **фігурантом сканда-**

лів і конфліктів” [UNIAN.net, 13.08.2020]; „Фігуранти санкційного списку” [Високий замок, 25.07.2022].

Мовоопис зрадників формують негативнооцінні вторинні номінації *крім*, *вата*. Лексему *крім* зафіксовано в значенні ‘Невеликий комахоїдний ссавець, що живе під землею; цінний своїм хутром’ [СУМ 1973, 4: 358]. Нове значення, у якому нині в засобах масової інформації вживають іменник *крім*, може слугувати яскравим прикладом метафорично-оцінного осмислення назв осіб. Кротами називають зрадників, агентів російських спецслужб, тих, кого підозрюють у державній зраді, напр.: „Кожного **крота** витягнемо на світло», – заявив голова СБУ, генерал-майор Василь Малюк [Український репортер, 05.04.2023]. „У лавах ЗСУ зловили російського **«крота»**” [Газета по-українськи, 28.06.2023]. „Спакували російського **«крота»**, який шпигував за бойовою авіацією” [Газета по-українськи, 05.05.2023]. „Таку тактику **кротів** вони використовують, щоб підібратися непомітно до позицій ЗСУ” [Газета по-українськи, 21.10.2023]. Граничну негативну оцінність відображає похідний іменник „**кротяки**: Влада завжди йшла проти суспільства, особливо зелена. Особливо ті **кротяки** з Опі” [телеканал „Прямий”, 01.05.2023]. Неосемантизм розвиває словотвірну активність, напр.: „**ЗЕкроти** на Банковій?” [Останній бастион, 28.04.2023]. „Нові дані про російську **кротоферму** в Україні та її шпигунську діяльність” [Український репортер, 05.04.2023].

Спостерігаємо, що оцінні парадигми змінюються під впливом нових орієнтирів суспільно-політичного життя і свідомості соціуму, розширюється спектр оцінюваних явищ і чинників. Негативний емоційно-оцінний відтінок має нове значення прикметників *ватний/ватяний* “проросійський”. Тут, на нашу думку, обіграно й відносне значення стосовно людей у ватянках, куфайках, так званий глибинний народ. Стилістичною домінантою журналістських матеріалів є іронічність, глузливість, напр.: „У Донецьку встановили **«ватний» рекорд**” [ГПУ, 06.12.2016]; „**«Ватний» розум** росіян зафіксує, що українські офіцери беруть у рейд державні символи та сувенірну продукцію міністерства” [ГПУ, 11.11.2016]; „Аби жодна **ватна проросійська нога** не ступила на полтавську землю” [ГПУ, 13.07.2016]; „У Німеччині до відомих **«ватяних»** активістів нагрянув спецназ” [УНІАН, 23.08.2023].

Іменник *вата* має значення ‘пухната маса з бавовни, шерсті й інших волокнистих речовин’ [СУМ 1970, 1: 296]; у словнику *Український жаргон* Л. Ставицької зафіксовано значення ‘*комп. компілятор фірми «Вейтком»*’ [Український жаргон 2005: 64]. Проте суспільні зміни в Україні початку ХХІ ст. посприяли формуванню нового метафорично-оцінного значення – ‘мозок як вата, ніякий, ні се ні те, м’яка маса’. Зауважимо, що оцінна негативна конотація була й раніше, її поширено на мозок, свідомість, пор. *ноги, як ватні*. Контекст і тип мовного повідомлення не тільки дають змогу встановити, у якому значенні вжитий полісемант, але й є показником можливостей реалі-

зації семантичного потенціалу слова. За контекстами лексеми *вата* окреслюємо такі значення: '1. Вата – ціннісні орієнтири путінської ідеології, російської пропаганди, напр.: „**Вата** – це хвороба мозку” [ГПУ, 10.01.2017]. „На під’їзді до Києва прикордонники виявили можливого колаборанта. У телефоні «**вата**», в гаманці – рублі” [Газета по-українськи, ВЗ, 26.03.2023]. '2. Вата – сукупність ватників (прибічники ідеї “русского міра”). Назва походить від теплої одягу простих радянських людей – ватянок, а також одягу зеків, напр.: „Платформа «Додай рашистам жару» продовжує благодійну ініціативу Cosmolot «Палімо **вату** разом»” [Газета по-українськи, 03.08.2022]. „У нас є прошарок **вати**, радянських білорусів, у яких на тлі цього також чешуться руки” [Газета по-українськи, 08.08.2022]. „І того ж дня російська **вата** смакувала «новину» про евакуацію до Криму аж 140 вдячних іноземців” [Газета по-українськи, 27.04.2022]. „Подивіться на схід України, де законно обрані голови міст були **каліброваною ватою**” [Газета по-українськи, 24.05.2022]. У новому значенні іменник *вата* зафіксовано в словнику А. Нелюби, Є. Редька *Лексико-словотвірні інновації* [ЛСІ] (2004): ‘збірне до ватників, одна із назв путінських учасників-провокацій і їхніх прихильників у війні Росії проти України’ [ЛСІ 2005: 37]. Влучне тлумачення лексеми *вата* пропонує Олексій Суханов (журналіст телеканалу „Україна”): „Я до остатнього буду залишатися громадянином своєї країни, тому що я її люблю – я дійсно росіянин, але я інший росіянин, на відміну від більшості моїх співвітчизників, я не **вата**, я, можливо, здамся якимось ідіотом, але я щиро сподіваюсь, що у моїй країні скоро все зміниться і Путін стане історією” [Український тиждень, 10.09.2016].

Функціонує вже й абстрактний відприкметниковий іменник *ватність* як опредметнена ознака, якість: „Як у випадку з неевакуацією з Луганщини, важливою, хоча й непроговорюваною відкритою причиною, чому не хочуть евакуйовуватися з прифронтових Слов’янська й Краматорська, є політична складова. А якщо відкритише – то **ватність** таких осіб” [5 канал, 07.06.2022].

Експресивно-оцінний неосемантизм *козачок* вживається на позначення не-лідерів, пішаків, незначущих осіб, де лексему вжито в застарілому, але відомому значенні „хлопчик-слуга” [СУМ 1973, 4: 211], напр.: „У тимчасово захопленому Мелітополі російські окупанти створили свою фейкову державну автоінспекцію. Її очолив «**козачок**», якого прислали з Ростова-на-Дону” [Газета по-українськи, 30.06.2022]. Засланим козачком називають особу, що є чиймсь ставлеником, служить чийсь інтересам, інформатор, напр.: „Війна починається задовго до першого пострілу. Спочатку йде інформаційна війна, засилаються **козачки**, які намагаються розвалити зсередини” [Україна 24, 17.06.2022]. „**Засланий козачок**: нардепа Шевченка відправляли до Лукашенка зі спецмісією” [Стопкор, 16.05.2023]. „Це означає, що в провладних структурах є **заслані козачки**” [5 канал, 31.08.2020]. „**Заслані «козачки**»: Костянтина Килимника зі штабу Трампа викрили у зв’язках з російською розвідкою” [Україна молода, 23.08.2016].

Змістово й оцінно суголосною є номінація **яструб** у таких контекстах. „На жаль, навіть в ООН сьогодні не виключають, що брифінг РФ з біологічних лабораторій може бути одним із ймовірних етапів підготовки групи «**яструбів**» Кремля до можливих біологічних/хімічних операцій на території України, – пише Подоляк” [Сьогодні, 18.03.2022]. „Не казали [делегати УПЦ Московського патріархату – АТ], що церква не дозріла ні до автокефалії, ні до автономії, як про це раніше заявляли промосковські «яструби»” [Газета по-українськи, 13.10.2009]. Крім того, лексема формує ще одне переносне образне значення ‘прихильник ескалації війни’, напр.: „Скільки **«яструбів війни»** залишилося в Кремлі: Буданов приголомшив заявою” [ТСН, 01.09.2023]. „Арешт Гіркина говорить про репресії Кремля проти **«яструбів»**, що підтримують війну” [УНІАН, 05.11.2023]. Амплітуда негативних оцінок може бути різною, зокрема мати іронічно-глузливою відтінок: „**«Яструбів миру»** у світі не більше, ніж прихильників допомоги Україні” [Еспресо, 20.08.2023], де яструбами названо міжнародних політиків, які хочуть погасити війну рашистів проти України в будь-який спосіб. Інтенсивність вияву позитивної чи негативної оцінки й експресивність вислову значно зростають, коли зіставлявані символізовані антоніми: „**Яструби** та **голуби**: як попередні американські адміністрації підготували ґрунт для вторгнення Росії в Україну” [Український тиждень, 07.05.2022]. Метафоричні „пташині” номінації репрезентують й інші семантичні відтінки, пор.: „Країни НАТО розкололися на три табори у питанні про те, як потрібно реагувати на російсько-українську війну – **«яструбів»**, **«голубів»** та **«страусів»**” [Український дощ, 04.07.2022]. „**Яструби** за повернення всіх окупованих територій України. **«Голуби»** прагнуть забезпечити мир в Україні, але готові поступитися Кримом, а також ДНР та ЛНР. **«Страуси»** хочуть, щоб проблема російсько-українського збройного конфлікту просто «зникла» сама собою” [Український дощ, 04.07.2022]. Як слушно зауважив В.А. Чабаненко, соціально-політична реальність, суспільне оцінне чуття мовців визначають становлення експресивного ідіолексикону, характерного для тієї чи тієї історичної епохи [Чабаненко 2002: 295]. Так, у роки національно-визвольних змагань на заході України створювалися так звані винищувальні загони. Це були допоміжні відділи НКВД із місцевого населення. Членів „істребітельних” загонів називали **стрибками** чи **яструбками**, напр.: „Тому там, у підпіллі, мріяли про народний спротив «ругим советам», а лакузи Кремля вербували серед місцевого люду **«стрибків»**” [Волинська газета, 13.07.2016]. Ідеологічно-змістовими відповідниками лексеми *зрадник* і є пейоративні номінації **стрибки** і **яструбки**. Слушне потрактування лексеми фіксуємо в засобах масової інформації: „Якщо ваш сусід вас продав – не дивуйтеся: він – **«стрибок»**. Якщо ваш чоловік пішов до іншої, не дивуйтеся – він **«стрибок»**. Якщо ваш соратник перебіг до найлютішого ворога, не дивуйтеся – він **«стрибок»**” [Волинська газета, 13.07.2016]. Хоча слова давно відомі,

у такому значенні не зафіксовані в нормативних словниках української мови, пор: **стрибок** '1. Швидке переміщення тіла відштовхуванням ніг від точки опори. 2. перен. Різка, нерівномірна, без плавних, поступових переходів зміна в чому-небудь, у розвитку чогось' [СУМ 1978, 9: 765]; **яструб** 'Хижий птах з коротким гачкуватим дзьобом, гострими загнутими пазурами, що водиться в лісах різних частин світу' [СУМ 1980, 11: 658]; **яструбок** '1. Зменш.-пестл. до яструб. 2. перен., розм. Назва літака-винищувача, вживана в період Великої Вітчизняної війни' [СУМ 1980, 11: 658].

Негативнооцінного заряду семантики набула й лексема **біомаса** – сукупність організмів одного виду, групи видів або їхні угруповання в цілому (рослин, мікроорганізмів і тварин) на одиницю поверхні у вагових та енергетичних одиницях (калоріях) [ССІС 2006: 106–107]. У сучасній українській мовній практиці слово **біомаса** використовують як номінацію осіб – росіян, військових російської армії, які сліпо підпорядковуються волі інших людей, напр.: „Геноцид українців. Це саме те, що відбувається по всій країні, це те, що творила **біомаса**, яка чомусь називає себе людьми” [Газета по-українськи, 04.04.2022]. „Звісно, є свідомі росіяни, які неодноразово висловлювали нам підтримку, але їх критично мало. Переважна більшість – це зомбована пропагандою **біомаса**” [Газета по-українськи, 23.02.2022]. Цілком слушно схарактеризував росіян як біомасу український письменник Володимир Рафеєнко: Мільйони росіян, які радіють смертям українських дітей, які легко відмежовуються від того, що відбувається, які нездатні не тільки до емпатії, а й до елементарного почуття відповідальності, тільки зовні, тобто біологічно, є живими істотами. А насправді цілком можливо, що вони провели все життя в лімбі переднародження, так і не народившись, власне, як люди [Критика, 2023, № 3–4].

У мові відображається не лише об'єктивна дійсність: предмети, ознаки, дії, людина, її думки, почуття, поведінка, а й відтворюється оцінка як результат членування мовцем об'єктивної дійсності з погляду її цінності. Це вторинне членування зумовлене нормами сприйняття дійсності, що існують у суспільстві або його сегменті. Оцінка залежить від ціннісних орієнтацій суспільства. Оцінні найменування предметів належать до активних джерел збагачення виражальних ресурсів мови. Мовець використовує емоційно забарвлене слово у вторинному значенні для концептуалізації нейтральних явищ, подій або звичайних ситуацій, щоб створити підвищений градус експресії для опису цієї події. Важливо зацентувати, що обсяг пейоративних оцінок у свідомості носія мови набагато перевищує обсяг меліоративних оцінок, і це цілком очевидно. Адже те, що не є загальноприйнятим – безжальність, зрадництво, обмеженість, примітивність, нездатність критично мислити, формує матрицю оцінних вторинних номінацій. Слушно зауважила журналістка й письменниця Христина Коціра: «Ми житимемо поряд із героями й покидьками. Як

і завжди. От тільки війна чіткіше ділить усе на чорне й біле, стирає кольори між ними. І часом із хорошої, здавалося б, людини робить негідника, а зі звичайної – звитязця» [Громадське, 23.03.2023]. Водночас зміна семантики слів потребує фіксації у лексикографічних працях як синхронного зрізу функціонування сучасної української мови та як відображення її стійкості й оновлення в нових суспільних змінах.

Список скорочень

- ВТССУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, уклад. і голов. ред. В. Бусел, 3-є вид., Київ: Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, в 7 томах, гол. ред. О.С. Мельничук, т. 3, Київ: Наукова думка, 1989.
- ЛСІ – Нелюба А., Редько Є., *Лексико-словотвірні інновації (2004)*. Словник, Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015.
- СІС – *Словник інішомовних слів*, за ред. О.С. Мельничука, Київ: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974.
- ССІС – *Сучасний словник інішомовних слів*, укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк, Київ: Довіра, 2006.
- СУМ – *Словник української мови*, в 11 томах, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМД – *Словник української мови*, в 11 т., додатковий том: у 2-х кн., голова редколегії П.Ю. Гриценко, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Список скорочень [References]

- ВТССУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови [Velykyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy]*, уклад. і голов. ред. В. Бусел, 3-є вид., Київ–Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови [Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy]* в 7 томах, гол. ред. О.С. Мельничук, т. 3, Київ: Наукова думка, 1989.
- ЛСІ – Нелюба А., Редько Є., *Лексико-словотвірні інновації (2004)*. Словник [Leksyko-slovotvorni innovatsii (2004). Slovnyk], Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015.
- СІС – *Словник інішомовних слів [Slovnyk inshomovnykh sliv]*, за ред. О.С. Мельничука, Київ: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974.
- ССІС – *Сучасний словник інішомовних слів [Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv]*, укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк, Київ: Довіра, 2006.
- СУМ – *Словник української мови [Slovnyk ukrainskoi movy]*, в 11 томах, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМД – Словник української мови [Slovník ukrajinškoj mowy], в 11 т., додатковий том: у 2-х кн., голова редколегії П.Ю. Гриценко, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Список використаної літератури

- Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад. і голов. ред. В. Бусел, 3-є вид., Київ–Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004.
- Ворф Б.Л., *Отношение норм поведения и мышления к языку*, [в:] „Новое в лингвистике”, 1960, вып. 1, с. 135–168.
- Етимологічний словник української мови, в 7 томах, гол. ред. О.С. Мельничук, т. 3, Київ: Наукова думка, 1989.
- Ивин А.А., *Основания логики оценок*, Москва: Изд-во Московского ун-та, 1970.
- Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф., Критська В.І., Пуздирева Т.К., Романюк Ю.В., *Вплив суспільних змін на розвиток української мови*, Київ: Ін-т укр. мови НАН України; Вид. дім Дмитра Бураго, 2017.
- Коць Т.А., *Оцінність як семантико-стилістична категорія публіцистичного стилю*, [в:] „Українська Мова”, 2016, № 4, с. 78–87.
- Лукьянова Н.А., *Экспрессивная лексика разговорного употребления: (проблемы семантики)*, Новосибирск: Наука, 1986.
- Мазурик Д., *Нове в українській лексиці : словник довідник*, Львів: Світ, 2002.
- Нелюба А., Редько Є., *Лексико-словотвірні інновації (2004). Словник*, Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015.
- Рафеєнко В., *Як мертва російська культура вбиває українців*, [в:] „Критика”, 2023, № 3–4, с. 28–33.
- Словник української мови, в 11 т., додатковий том: у 2-х кн., голова редколегії П.Ю. Гриценко, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
- Словник української мови, в 11 томах, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Словник іношомовних слів, за ред. О.С. Мельничука, Київ: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974.
- Ставицька Л., *Український жаргон*, Київ: Критика, 2005.
- Столярова З.Л., *Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи*, [в:] *Словарные категории*, Москва: Наука, 1988, с. 161–166.
- Сучасний словник іношомовних слів, укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк, Київ: Довіра, 2006.
- Сюта Г.М., *Лінгвософія опозицій „свій – чужий” у текстах періоду російсько-української війни*, [в:] „Українська мова”, 2023, 2 (86), с. 3–34.
- Чабаненко В.А., *Стилістика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя: Вид. ЗДУ, 2002.
- Bartmiński J., Panasiuk J., *Stereotypy językowe*, [w:] J. Bartmiński, J. Panasiuk, *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, т. 2, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1993, s. 363–387.
- Breal M., *Essai de semantique (Science des significations)*, Paris: Librairie Hachette at C., 1897.

- Buttler D., *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1976.
- Dokulil M., *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*, Praha: ČAV, 1962.
- Heller A.A., *World in which humanity is home*, [in:] A. Heller, *A Radical Philosophy*, New York: Oxford, 1984, p. 134–192.
- Paul H., *Principien der Sprachgeschichte*, Halle: Niemeyer, 1937.
- Słowotwórstwo/Nominacja*, red. nauk. I. Ohnheiser, Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwersytet Opolski, 2003.
- Taran A., *Corpus analysis of word semantics*, [in:] „Computational Linguistics and Intelligent Systems”, 2023, vol. II, pp. 373–374.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], uklad. i holov. red. V. Busel, 3-ye vyd., Kyiv: Irpin: VTF “Perun”, 2004.
- Vorf B.L., *Otnoshenie norm povedeniya i myshleniya k yazyku* [Relation of norms of behavior and thinking to language], [v:] „Novoe v lingvistike”, 1960, vyp. 1, s. 135–168.
- Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language], v 7 tomakh, hol. red. O.S. Melnychuk, t. 3, Kyiv: Naukova dumka, 1989.
- Yvyn A.A., *Osnovanyia lohyky otsenok* [Foundations of the logic of assessments], Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1970.
- Karpilovska E.A., Kysliuk L.P., Klymenko N.F., Krytska V.I., Puzdyreva T.K., Romaniuk J.V., *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrayinskoyi movy* [The influence of social changes on the development of the Ukrainian language], Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2017.
- Kots T.A., *Otsinnist yak semantyko-stylistychna katehoriia publitsystychnoho stylu* [Evaluation as a semantic-stylistic category of journalistic style], [v:] „Ukrainska Mova”, 2016, no. 4, s. 78–87.
- Lukyanova N.A., *Ekspressivnaya leksika razgovornogo upotrebleniya: (problemyi semantiki)* [Expressive vocabulary of colloquial use: (problems of semantics)], Novosibirsk: Nauka, 1986.
- Mazuryk D., *Nove v ukrainskii leksytsi: slovnyk-dovidnyk* [New in Ukrainian vocabulary: a reference dictionary], Lviv: Svit, 2002.
- Neliuba A., Redko Ye., *Leksyko-slovotvirni innovatsii (2004). Slovnyk* [Lexical and word-forming innovations (2004). Dictionary], Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo, 2015.
- Rafieienko V., *Yak mertva rosiiska kultura vbyvaie ukrainsiv* [How dead Russian culture is killing Ukrainians], „Krytyka”, 2023, no. 3–4, p. 28–33.
- Slovnyk ukrainskoi movy* [The Ukrainian Language Dictionary], v 11 tomakh, red. I.K. Bilodid, t. 11, Kyiv: Naukova dumka, 1980.
- Slovnyk ukrainskoi movy* [The Ukrainian Language Dictionary], v 11 t., dodatkovyi tom: u 2-kh kn., holova redkolehii P. Yu. Hrytsekno, Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2017.
- Slovnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words], za red. O.S. Melnychuka, Kyiv: Holov, red. Ukr. rad. entsyklopedii AN URSR, 1974.

- Stavytska L., *Ukrainskyi zharhon [Ukrainian jargon]*, Kyiv: Krytyka, 2005.
- Stoliarova Z.L., *Leksiko-semanticheskoe pole otsenki v razgovornoy rechi [Lexico-semantic field of evaluation in colloquial speech]*, [v:] *Slovarnyie kategorii*, Moskva: Nauka, 1988, s. 161–166.
- Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv [Modern dictionary of foreign words]*, ukl. O.I. Skopnenko, T.V. Tsymbaliuk, Kyiv: Dovira, 2006.
- Siuta H.M., *Linhvosofiiia opozytzii “svii – chuzhyi” u tekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny [The linguosophy of the opposition “Own-Foreign” in the texts of the period of Russian-Ukrainian war]*, [v:] „Ukrainska Mova”, 2023, no. 2 (86), s. 3–34.
- Chabanenko V.A., *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]*, Zaporizhzhia: ZDU, 2002, s. 351.
- Bartmiński J., Panasiuk J., *Stereotypy językowe [Linguistic stereotypes]*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, t. 2, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1993, s. 363–387.
- Breal M., *Essai de semantique (Science des significations)*, Paris: Librairie Hachette at C, 1897.
- Buttler D., *Rozwój semantyczny wyrazów polskich [Semantic development of Polish words]*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1976.
- Dokulil M., *Tvoření slov v češtině [Word formation in the Czech language]*, I. *Teorie odvozování slov [Teorie odvozování slov]*, Praha: ČAV, 1962.
- Heller A.A., *World in which humanity is home*, [in:] *A Radical Philosopher*. New York: Oxford, 1984, p. 134–192.
- Paul H., *Prinzipien der Sprachgeschichte [Principles of language history]*, Halle: Niemeyer, 1937.
- Słowotwórstwo/Nominacja [Word creation/Nomination]*, red. nauk. I. Ohnheiser, Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwersytet Opolski, 2003.
- Taran A., *Corpus analysis of word semantics*, [in:] *Computational Linguistics and Intelligent Systems*, 2022, vol. II, 2022, pp. 373–374.

